

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

НАУКОВІ ПРАЦІ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

SCIENTIFIC WORKS
OF NATIONAL UNIVERSITY
OF FOOD TECHNOLOGIES

№ 46

Київ НУХТ 2012

УДК 338.439

*Т.Л. Мостенська,
І.В. Федулова,
Т.Г. Мостенська
Національний університет
харчових технологій*

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Розглянуто теоретичні підходи до визначення продовольчої безпеки. Це дало можливість визначити та охарактеризувати групи показників та індикаторів, що визначають стан продовольчої безпеки країни. В статті наведено розрахунки значень показників продовольчої безпеки України. Індикатори продовольчої безпеки представлено в динаміці за період з 2000 по 2010 роки. Визначено основні чинники впливу на продовольчу безпеку та охарактеризовано їх дію.

Розраховано показники по трьом групах критеріїв, що дало можливість з'ясувати проблеми у забезпеченні продовольчої безпеки України. Визначено шляхи підвищення продовольчої безпеки країни.

Ключові слова: продовольча безпека, показники продовольчої безпеки, зовнішні та внутрішні загрози продовольчої безпеки.

Питання продовольчої безпеки все частіше стає пред-метом наукових досліджень, публікацій у ЗМІ. Це питання піднімається науковцями, політниками, соціологами. Його вирішення визначає рівень соціальної напруги в країні. Стан продовольчої безпеки країни впливає на рівень наповненості продовольчих ринків та визначає рівень життя населення, обсяги споживання харчових продуктів.

Відсутність єдиної точки зору як на визначення терміну «продовольча безпека», загальних підходів до вимірювання рівня продовольчої безпеки, існування різних методик та концепцій продовольчої безпеки заставляють науковців знову і знову повертатись до цієї проблеми.

Вивчення підходів до визначення продовольчої безпеки дало можливість з'ясувати, що більшість авторів схильні вважати, що продовольча безпека — це забезпечена відповідними ресурсами, потенціалом та гарантіями здатність держави не залежно від зовнішніх та внутрішніх загроз задовольняти потребу населення у продуктах харчування у обсягах, якості та асортименті, що відповідають стандартам та нормам, прийнятним у країні [1].

Такий підхід реалізує у собі три аспекти продовольчої безпеки країни: соціальний, економічний, та політичний.

Для визначення рівня продовольчої безпеки країни необхідно визначитись із системою критеріїв або показників, що дадуть можливість здійснити його оцінку. При цьому, науковці схиляються до думки, що більшого значення в цих умовах набувають не безпосередньо показники, а їх порогові значення. Погіршення значень показників, а тим більше досягнення країною певного критичного рівня цих показників має викликати адекватну реакцію держави і реалізуватись у конкретних діях уряду зі стабілізації ситуації та розробленні заходів з її покращення.

Маючи значний потенціал з забезпечення країни продовольством, в Україні проблема забезпечення населення харчовими продуктами загострюється не лише з точки зору самозабезпечення, але все більшої гостроти набувають питання пов'язані із погіршенням якості продовольства. При цьому низька якість продовольства характерна як для тих харчових продуктів, що виробляються в Україні, так і для тих, які імпортуються.

Питання продовольчої незалежності все більше актуалізується. Поступове нарощування імпорту та формування від'ємного сальдо по окремих групах харчових продуктів має привертнути до себе увагу як уряду, так і науковців. Продовольча незалежність має стати однією із основних складових національної доктрини безпеки країни. Вона повинна орієнтуватись на підтримку соціальної стабільності в державі, забезпечення всього населення країни доступними харчовими продуктами не менше норм, визначених як раціональні норми харчування, зменшення залежності від імпорту продовольства, стимулювання розвитку власного виробництва харчових продуктів, збалансування структури експорту та імпорту, створення інтервенційних запасів у державі для забезпечення мінімальних потреб у продовольстві, згладжуванні цінових та сезонних коливань на продуктових ринках, забезпеченні збалансованого розвитку окремих галузей харчової промисловості.

У Комплексній програмі підтримки розвитку українського села визначені показники, які характеризують продовольчу безпеку, а саме:

- *критерій достатності продовольчого споживання;*
- *критерій доступності продовольчого споживання;*
- *критерій продовольчої незалежності країни.*

Ці критерії можуть об'єднувати групи індикаторів, які дозволяють їх охарактеризувати. Саме такий підхід найбільш повно дозволяє оцінити стан продовольчої безпеки країни. І саме цим підходом скористаємось для проведення дослідження, запропонувавши для кожного із наведених критеріїв групу показників (індикаторів), які найбільш повно характеризують рівень продовольчої безпеки за обраним критерієм.

Так критерій достатності продовольчого споживання може бути визначений за наступною групою показників (індикаторів):

- динаміка споживання основних продуктів харчування у розрахунку на одного мешканця (країни, регіону), кг на рік;
- споживання основних продуктів харчування (на одну особу, кг на рік) групами споживачів із різним рівнем доходу;
- середня калорійність добового раціону населення країни за окремими групами споживачів, ккал;
- рівень відповідності харчового раціону науково обґрунтованим нормам, відносної енергетичної цінності та фактичного складу елементів харчування.

Критерій доступності продовольчого споживання може бути оцінений за наступною групою індикаторів:

- рівень фізичної та економічної доступності продовольства для різних категорій споживачів (структура раціону; яку частку бюджету займають витрати на продукти харчування);
- еластичність попиту на продукти харчування за ціною, рівнем доходів тощо;
- питома вага населення з рівнем доходу нижче прожиткового мінімуму;
- рівень інфляції, індекси цін на продовольчі товари;

Критерій продовольчої незалежності країни.

- динаміка виробництва основних продуктів харчування у розрахунку на одного мешканця (країни, регіону), кг на рік;
- рівень самозабезпечення суб'єктів (країни, регіону, домогосподарств) основними продуктами харчування, що входять у споживчий кошик, %
- розміри перехідних запасів основних харчових продуктів у країні

Критерій достатності продовольчого споживання — це показник, який визначається відношенням фактичного рівня споживання до науково обґрунтованих норм за основними групами продовольчих продуктів.

Проблема забезпечення населення країни продовольством відповідно до науково обґрунтованих норм споживання існує давно. У 1982 р. в Радянському Союзі було розроблено та прийнято Продовольчу програму СРСР, яка передбачала доведення рівня і структури споживання продуктів харчування до фізіологічних норм. Але ця програма не

була виконана повністю. Проте і за роки існування незалежної України споживання основних харчових продуктів на душу населення не тільки не досягло рекомендованих норм, але й за окремими важливими групами продуктів є нижчими, рівня 1990 – 1991 років.

В табл. 1 показано споживання продуктів харчування на одну особу на рік за 2000—2011 роки.

Таблиця 1. Споживання продуктів харчування на одну особу на рік, кг

Харчові продукти	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунок на м'ясо; включаючи сало і субпродукти в натурі)	33	31	33	35	39	39	42	46	51	50	52	51,2
Молоко і молочні продукти (у перерахунок на молоко)	199	205	225	226	226	226	235	225	214	212	206,4	204,9
Яйця, шт.	166	180	209	214	220	238	251	252	260	272	290	310
Риба і рибопродукти	8,4	11	11,9	12	12,3	14,4	14,1	15,3	17,5	15	14,5	13,2
Цукор	37	40	36	36	38	38	40	40	41	38	37	38
Олія	9,4	10	10,7	11,3	13	13,5	13,6	14,3	15	15	14,8	13,5
Картопля	135	140	133	138	141	136	134	130	132	133	128,9	139,3
Овочі та баштанні продовольчі культури	102	105	108	114	115	120	127	118	129	137	143,5	162,8
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	29	26	29	33	34	37	35	42	44	46	48	52,6
Хлібні продукти (хліб, макаронні вироби у перерахунок на борошно; борошно, крупи, бобові)	125	130	131	125	126	124	120	116	117	112	111,3	110,4

Джерело: за даними [2, 3, 4]

Динаміку споживання основних продуктів харчування на одну особу на рік відносно раціональних норм за 2000 – 2011 роки можна дослідити за даними табл. 2. Як видно, у 2010 р. лише по олії, картоплі і хлібних виробах норми споживання перевищували раціональні. Яйця і цукор майже задовольняють фізіологічну потребу, а за рештою основних продуктів харчування існують значні невідповідності раціональних норм і реального споживання середньостатистичним українцем.

Так, за м'ясом і м'ясопродуктами фізіологічна потреба людини в Україні забезпечувалася у 2010 році лише на 63,8 %, а за молоком і молочними продуктами – лише на 54,4 %. При цьому такий рівень споживання не може бути пояснений низьким рівнем пропозиції цих продуктів в країні, адже рівень самозабезпечення по них значно вищий.

Про серйозні проблеми із якістю харчування населенням свідчить динаміка споживання продуктів харчування однією особою на рік, порівняно із показниками 1990 року. Так за період, що досліджується, зростання споживання відбулось лише по таких групах продуктів: яйця, олія, овочі та баштанні, плоди, ягоди, виноград. Харчові продукти, які мають відносно високу ціну, мають найнижчий рівень споживання населенням України. Споживання м'яса та молока у 2011 році становило лише 73,9 % та 54,7 % рівня 1990 року, відповідно. При цьому рівень раціональних норм споживання (РНС) середньостатистичний українець перевищив у 2011 р. по олії, картоплі та хлібних продуктах. Критичним можна назвати рівень споживання молока та молочних продуктів – 53,7 %, м'яса та м'ясних продуктів – 62,8 % раціональних норм споживання.

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА ТА СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

Рівень пропозиції по інших товарних групах не забезпечується існуючим рівнем покувної спроможності населення (табл. 2).

Таблиця 2. Споживання основних харчових продуктів на душу населення (1990 р. — 100%)

Харчові продукти	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011 до	
									1990	раціональ- них норм споживання
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо; включаючи сало і субпродукти в натурі)	57,4	48,5	57,4	61,8	67,6	75,0	73,5	75,0	73,9	62,8
Молоко і молочні продукти (у перерахунку на молоко)	65,4	53,4	60,6	63,0	60,3	57,4	56,8	55,1	54,7	53,7
Яйця, шт.	62,9	61,0	87,5	92,3	92,6	95,6	100,0	100,0	106,9	100
Риба і рибпродукти	20,6	48,0	82,3	80,6	87,4	100,0	86,3	81,5	75,8	65,0
Цукор	64,0	74,0	76,0	80,0	80,0	82,0	76,0	73,6	75,5	99,5
Олія	70,7	81,0	116,4	117,2	123,3	129,3	132,8	125,8	114,4	102,3
Картопля	94,7	103,1	103,8	102,3	99,2	100,8	101,5	96,5	102,7	107,7
Овочі та баштанні продовольчі культури	95,1	100,0	117,6	124,5	115,7	126,5	134,3	137,0	155,8	98,5
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	70,2	61,7	78,7	74,5	89,4	93,6	97,9	95,2	104,4	54,4
Хлібні продукти (хліб, макаронні вироби у перерахунку на борошно; борошно, крупи, бобові)	90,8	88,7	87,9	85,1	82,3	83,0	79,1	79,1	78,5	109,5

Джерело: розраховано за [2, 3, 4]

Структура споживання, яка склалась в Україні не дозволяє населенню харчуватись повноцінно. За період, що досліджується, значно знизилась калорійність харчування з 3597 ккал на добу до 2951, що складає майже 82 % рівня 1990 року (табл. 3).

Тенденції, що характеризують зміну структури споживання за період 2000—2011 роки дають підстави стверджувати, що за цей період майже на 6 % у калорійності харчового раціону населення зменшилась питома вага продуктів тваринного походження. Таким чином, енергетична цінність харчування компенсується на 73 % продуктами рослинного походження. У 2000 році цей показник був на рівні 77 %.

Таблиця 3. Середньодобова калорійність харчового раціону у розрахунку на одну особу, ккал

Калорійність харчування населення України	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Усього	2661	2916	2940	2998	2946	2933	2951
темпи росту до 2000 р.	100	109,6	110,5	112,7	110,7	110,2	110,9
Продукти рослинного походження	2050	2183	2158	2193	2150	2124	2144
Питома вага у загальному обсязі, %	77,0	74,8	73,4	73,1	73,0	72,4	72,7
Продукти тваринного походження	611	733	782	805	796	809	807
Питома вага у загальному обсязі, %	33,0	25,2	26,6	26,9	27,0	27,6	27,3

Розраховано за даними [5]

Проведений аналіз свідчить, що за першим критерієм рівня продовольчої безпеки в країні не досягнуто. При цьому показники, що його визначають, знаходяться на рівні гіршому, ніж показники 1990 року.

Динаміка обсягів продовольчого споживання населення України в цілому відображає зміни у розмірах реальних доходів громадян. Витрати на основні продукти

харчування за статистичними даними — це значна частина бюджету українських родин. Це, з одного боку є позитивом для розвитку галузі — зростання покувної спроможності буде супроводжуватись зростанням обсягів споживання харчових продуктів. Але, з іншого боку, сучасний споживач орієнтований на харчові продукти відносно низької якості при помірних цінах на них.

Іншим показником, що визначає рівень продовольчої безпеки виступає *критерій доступності продовольчого споживання*. Цей показник визначається відношенням вартості річного набору продуктів харчування, що відповідає науково обґрунтованим нормам на одну людину, до річного доходу на одну людину. Отже, цей показник дозволяє визначити, який відсоток доходу середньостатистичний споживач повинен витратити на харчування для забезпечення фізіологічних норм харчування. Це можливо прослідкувати за допомогою даних про структуру сукупних витрат домогосподарств у середньому на місяць на одне домогосподарство (табл. 4).

Таблиця 4. Структура сукупних витрат домогосподарств у середньому на місяць на одне домогосподарство та їх динаміка, %

Сукупні витрати домогосподарств	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Всього, грн. на місяць	541,3	903,5	1229,4	1442,8	1722	2590,4	2754,1	2773,1
у % до 2000 року	100	166,9	227,1	266,5	318,1	478,6	508,8	512,9
із них споживчі сукупні витрати								
питома вага, %	93,3	92,6	91,1	90,5	90	86,2	87,8	89,2
грн. на місяць	505,03	836,64	1120	1305,7	1549,8	2232,92	2418,10	2473,61
у % до 2000 року	100	165,7	221,8	258,5	306,9	442,1	478,8	489,8
у тому числі:								
продовольчі товари, питома вага, %	67,9	61,7	61	57,5	55,8	53,0	53,4	53,5
грн. на місяць	367,54	557,46	749,93	829,61	960,88	1372,91	1470,64	1483,61
у % до 2000 року	100	151,7	204,0	225,7	261,4	373,5	400,1	403,7

Джерело: розраховано за [5]

Зміни в структурі сукупних витрат домогосподарств можна вважати позитивними, так як з 2000 року зменшилася частка витрат домогосподарств на продовольчі товари, але вона залишається поки що значною і становила у 2010 році 53,5,0 % (проти 62,7 % у 2000 р.). Як позитивні зрушення зменшення частки витрат домогосподарств на харчові продукти можна було б вважати лише у тому разі, коли б відбулось досягнення населенням споживання харчових продуктів на рівні раціональних норм. Якщо ж цього не відбувається, це свідчення того, що зростання цін на послуги та товари непродовольчої групи відбуваються більш високими темпами, що призводить до перерозподілу витрат у домогосподарствах. Так можна відзначити зростання частки витрат на непродовольчі товари, яка становила у 2010 році 35,7 % проти 29,2 % у 2000 році.

Позитивним моментом можна вважати зростання неспоживчих сукупних витрат, частка яких в структурі сукупних витрат домогосподарств зростає з 2000 по 2009 рік майже удвічі і становила у 2010 році 13,9 %. Ці витрати зростали найвищими темпами — темпи росту більше 9 разів.

Ще одним чинником, який визначає доступність продовольчого споживання, є динаміка цін в країні. Структура витрат домогосподарств залежить від зміни цін на товари як продовольчої, так і непродовольчої групи (табл. 4). Можна дослідити наступні тенденції: питома вага витрат на продовольчі товари в сукупних витратах домогосподарств з 2000 року знизилася на 9,2 відс. пункти і це відбулося при зростанні сукупних витрат домогосподарств за цей період майже у 5 разів при зростанні цін на окремі види продовольчих товарів приблизно у таких же темпах. Так, за визначений період ціни на м'ясо зросли більше ніж у 6 разів, на ковбасні вироби —

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА ТА СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

у 4,5 рази, на тваринне масло — у 3,8 рази, на молоко — у 4,9 разів, на хліб і хлібобулочні вироби — у 4,0 рази. Динаміку цін на продовольчі товари за період 2005—2010 роки можна дослідити за даними табл. 5.

Практично по всій групі продовольства, крім хліба та хлібопродуктів та овочів, можна побачити зростання цін за цей період. При цьому найвищі темпи зростання ціни характерні для олії та жирів і фруктів. Для останніх двох років характерне зростання високими темпами цін на цукор. Причому навіть за цих умов зростає залежність країни від імпорту цукру, а негативні тенденції руйнації галузі підсилюються.

Таблиця 5. Індекси споживчих цін на основні групи продовольчих товарів (відсотків до попереднього року)

Харчові продукти	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Харчові продукти та безалкогольні напої	116,2	105,3	109,7	135,7	111,9	110,9
Харчові продукти	117,5	105,4	109,6	136,7	110,9	110,7
Хліб і хлібопродукти	98,9	107,9	114,2	133,3	112,6	112,3
Хліб	97,4	107,8	114,8	130,3	113,9	110,2
Макаронні вироби	97,0	102,1	111,7	130,2	112,2	107,1
М'ясо та м'ясопродукти	130,3	103,3	102,5	139,4	111,8	102,0
Риба та продукти з риби	129,8	106,5	104,3	119,6	125,0	105,1
Молоко, сир та яйця	123,4	103,5	123,0	131,2	108,9	121,9
Олія та жири	124,0	92,1	110,3	155,8	107,9	109,6
Фрукти	120,6	138,0	138,8	167,5	112,8	105,1
Овочі	91,7	104,8	108,9	133,1	81,7	114,5
Цукор	127,5	117,7	78,8	115,6	140,5	157,5
Безалкогольні напої	107,5	106,3	107,9	117,9	129,6	109,1
Алкогольні напої, тютюнові вироби	106,5	106,2	107,8	114,9	136,0	125,6

Розраховано за даними [5]

Відомо, що частка витрат домогосподарств на продукти харчування має обернену залежність від рівня доходів домогосподарств. Наприклад, у Сполученому Королівстві та США ця частка менше 20 %, в Росії — 40 %, у Нігерії, Бангладеш — понад 60 %. Показник для України — 55,0 %. Підвищення цін на харчові продукти зазвичай збільшує частку витрат на їх придбання [6].

Рівень доступності продовольства характеризується також часткою населення, яке має рівень доходів нижче рівня прожиткового мінімуму та доступністю продовольства для різних верств населення.

Аналіз даних таблиці 6 дає підстави говорити про поступове зменшення розриву у співвідношенні грошових доходів 20 % найбільш та 20 % найменш забезпеченого населення України з 4,2 разів у 2008 році до 3,7 разів у 2010 р. Проте за цей період значно — на 7,6 відс. пункти зросла частка населення із середньодушовими грошовими доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму. Для цієї категорії населення споживання харчових продуктів на рівні фізіологічних норм практично не можливе.

Якщо частка населення із середньодушовими грошовими доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму, у 2008 році складала 23,1 %, то у 2010 році такого населення стало 30,7 %, тобто майже третина населення країни живе на межі бідності.

Крім того, населення, що проживає в містах і в сільській місцевості також має суттєві відмінності у рівнях доходів, а відтоді і рівня споживання. Так, за офіційними статистичними даними у 2010 році у сільській місцевості людей із рівнем доходів нижче, ніж прожитковий мінімум, проживало 46,4 %, тоді як у міських поселеннях — 23,2%.

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА ТА СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

Таблиця 6. Розподіл населення за рівнем середньодушових грошових доходів (відсотків)

Показник	2008			2009			2010		
	Усі домогосподарства	у тому числі, що проживають		Усі домогосподарства	у тому числі, що проживають		Усі домогосподарства	у тому числі, що проживають	
		у міській місцевості	у сільській місцевості		у міській місцевості	у сільській місцевості		у міській місцевості	у сільській місцевості
Квінтільний коефіцієнт диференціації грошових доходів населення, разів	2,2	2,1	2,1	2,2	2,2	2,1	2,1	2,1	2,0
Співвідношення грошових доходів 20 % найбільш та 20% найменш забезпеченого населення (квінтільний коефіцієнт фондів), разів	4,2	3,9	3,9	4,1	4,0	3,6	4,0	3,9	3,7
Частка населення із середньодушовими грошовими доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму ¹	23,1	14,9	39,9	23,0	16,4	36,9	30,7	23,2	46,4

¹ У 2008 році — 607,5 грн., у 2009 році — 638,5 грн., у 2010 році — 843,17 грн

Різний рівень доходів формує різні можливості щодо споживання окремих продуктів (табл. 7). Різниця у споживанні окремих продуктів по різних квінтільних групах складає до 2-х разів.

Таблиця 7. Споживання продуктів харчування у домогосподарствах за квінтільними (20 %) групами за рівнем середньодушових загальних доходів, (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

Продукти	Споживання по усіх домогосподарствах	У тому числі за квінтільними групами					Із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму
		перша	друга	третья	четверта	п'ята	
М'ясо і м'ясопродукти	5,1	3,5	4,6	5,2	5,8	7,1	3,4
Молоко і молочні продукти	19,1	13,9	18,0	19,6	21,5	25,5	13,5
Яйця, шт	20	17	20	20	21	22	17
Риба і рибопродукти	1,8	1,3	1,6	1,9	2,0	2,4	1,2
Цукор	3,0	2,4	2,9	3,2	3,3	3,6	2,3
Олія та інші рослинні жири	1,8	1,6	1,8	1,9	1,9	2,0	1,5
Картопля	7,6	7,0	7,6	7,7	7,9	7,8	7,0

Продукти	Споживання по усіх домогосподарствах	У тому числі за квінтільними групами					Із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму
		перша	друга	третьа	четверта	п'ята	
Овочі та баштанні	9,5	7,3	9,1	9,9	10,7	11,8	7,2
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	3,7	2,4	3,3	3,7	4,2	5,8	2,3
Хліб і хлібні продукти	9,3	8,4	9,3	9,8	9,7	9,6	8,3

Джерело: розраховано за [5]

При цьому при середніх витратах на продовольчі товари домогосподарств по Україні у 2010 році — 53,5 %, у домогосподарствах із середньодушовими доходами до 300 грн. у місяць на харчування припадає 67,0 % сукупних витрат, а у домогосподарствах із середньодушовими загальними доходами у місяць від 1020 до 1200 грн. — 55,7 %.

Щодо показника доступності продовольчого споживання, то виходячи із одержаних даних, він по розрахованих індикаторах також не відповідає продовольчій безпеці країни.

Третій показник — *критерій продовольчої незалежності країни*.

Потрібно відзначити, що у 2009 – 2010 роках майже кожна п'ята гривня реалізованої продукції промисловості була зароблена у харчовій промисловості.

Харчова промисловість входить в п'ятірку галузей-лідерів з наповнення державного бюджету, підтримує одні з найвищих темпів росту обсягів виробництва продукції, посідає друге місце (після металургії та оброблення металу) за обсягами виробництва продукції у структурі промислового виробництва України.

Основними перешкодами для розвитку галузі є недостатня ефективність ринків сільськогосподарської продукції, монополія великих торговельних компаній, низька якість сировини та кінцевої продукції, невідповідність системи державного регулювання безпечності харчових продуктів європейській та міжнародній практиці, неефективна система надання кредитних ресурсів

Розробка стратегії розвитку харчової промисловості та сільського господарства повинна ґрунтуватися на аналізі сучасного стану та проблем галузі, визначенні внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на розвиток галузі, відповідності розвитку галузі стратегічним цілям. Для досягнення цілей забезпечення продовольчої безпеки розроблений прогноз розвитку харчової промисловості та окремих її галузей на довгострокову перспективу повинен відповідати темпам росту, які б забезпечили необхідний рівень зростання виробництва до досягнення споживання населенням фізіологічно обґрунтованих норм. Для цього необхідно визначити завдання структурної перебудови галузей, з'ясувати та врахувати ризики і загрози, розробити заходи державної підтримки відповідно до обраних пріоритетів у забезпеченні продовольчої безпеки.

Стан сільського господарства і харчової промисловості визначають рівень задоволення потреб населення у продуктах харчування вітчизняного виробництва, впливають на здоров'я нації та створюють значний потенціал зростання валової доданої вартості країни.

Продовольча незалежність України — стан продовольчого забезпечення, за якого фізична та економічна доступність життєво важливих продуктів харчування для населення гарантується за рахунок вітчизняного виробництва цих продуктів та запасів державного матеріального резерву на рівні, що визначається законодавчо [7].

По основних продуктах у 2011 році рівень самозабезпечення характеризується наступними даними: м'ясо і м'ясопродукти — 91,4 %; молоко та молочні продукти — 106,7 %; яйця — 109,5 %; зерном — 192,9 %; картопля — 110,0 %; овочі — 105,3 %; фрукти, виноград — 74,0 % (рис.).

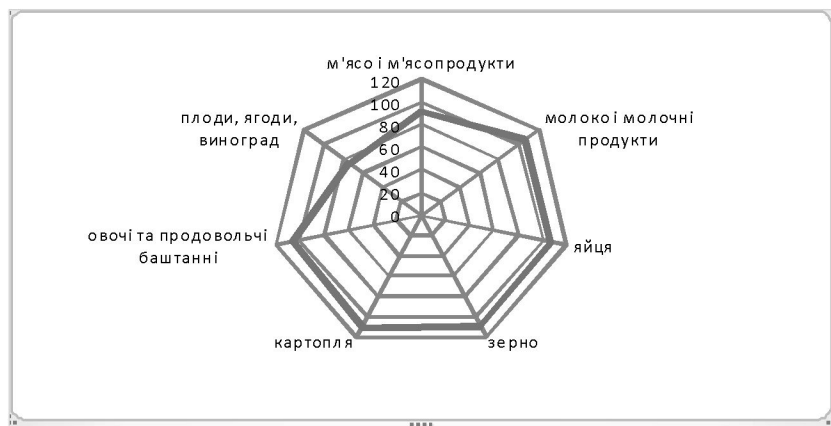

Рис. Рівень самозабезпечення України основними видами продовольства у 2011 році [4]

Таким чином, лише по двох позиціях, які характеризують основні продукти: м'ясо та м'ясопродукти і плоди, ягоди, виноград Україна не досягла рівня самозабезпечення. По інших продуктах рівень самозабезпечення перевищено, а по зерну майже вдвічі.

Частка імпортованого продовольства у загальному обсязі спожитого продовольства також характеризує продовольчу незалежність країни. Пороговою величиною вважається 30 %. Фактичний показник в Україні знаходиться на рівні 13,7 % [8]. Україна мала позитивне зовнішньоторговельне сальдо по готових харчових продуктах (65,0 млн. дол. США). Країною експортується готових харчових продуктів на суму 2571,1 млн. грн. (5 % у сумі експорту країни), тоді як імпортується цієї продукції на суму 2506,1 млн. дол. США (4,1 % суми загального імпорту країни). Жирів та олій тваринного або рослинного походження експортується на суму 2617,3 млн. дол. США (5,1 % загальної суми експорту), тоді як імпорт складає лише — 451,6 млн. дол. США, або 0,7 % загальної суми імпорту в Україну.

Зростання експорту за цей період продемонстрували олія, картопля, зернові, овочі. По м'ясу та молоку відбулось зростання імпорту, причому по м'ясу та м'ясним продуктам торговельне сальдо від'ємне. По м'ясу імпорт перевищує експорт майже у 11 разів.

Висновки. Попри те, що Україна має значний потенціал забезпечення продовольчої безпеки — сприятливі природно-кліматичні умови, рівень розвитку сільського господарства та наявні потужності підприємств харчової промисловості проведені розрахунки свідчать, що продовольча безпека в країні не досягнута. Свідченням цього є фактичний рівень споживання населенням продукції, різна доступність харчових продуктів для різних верств населення та низька якість продовольства вказують на необхідність активізації дій уряду для створення продовольчої незалежності країни та забезпечення її продовольчої безпеки.

Державна політика України щодо забезпечення продовольчої безпеки повинна бути спрямована на задоволення потреб населення життєво важливими продуктами харчування переважно продукцією вітчизняного виробництва. Оптимальний рівень цього забезпечення має визначати Кабінет Міністрів України.

Щодо тих видів продовольства, які в країні не виробляються, то завдання державного регулювання полягає у встановленні низьких митних тарифів на їх ввезення або повне скасування імпорتنих тарифів. Але відкриваючи кордон для продовольства, держава повинна піклуватись про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини. Для цього потрібні державний контроль показників якості і безпеки, встановлення та додержання порядку ввезення в Україну харчових продуктів.

Продовольча безпека країни перебуває під впливом комплексу складних чинників, які поділяються на внутрішні і зовнішні. До внутрішніх чинників належать: ефективність функціонування аграрного сектора економіки, рівень і розподіл доходів споживачів, природні умови, стан і якість земельних ресурсів; зрілість аграрного ринку; аграрна політика держави. Серед головних зовнішніх чинників виділяються: кон'юнктура світового ринку сільськогосподарської продукції і продовольства, ступінь відкритості ринків, передбачуваність протекціоністських засобів, що запроваджуються торговими партнерами; аграрна політика країн та регіональних інтеграційних об'єднань.

З цими чинниками пов'язані й головні загрози продовольчій безпеці держави (шоки). Домінуючими шоками внутрішнього походження, на нашу думку, є: недостатнє матеріально-технічне забезпечення сільського господарства і слабка його інвестиційна привабливість; зниження мотивації до праці серед сільського населення; неефективність ринкових механізмів аграрної продукції; низька якість життя в сільській місцевості, особливо у віддалених від великих міст районах; велика частина витрат на продукти харчування у структурі споживчих витрат домогосподарств.

Загрози зовнішнього характеру полягають у дискримінаційному впливі торговельної політики держав-партнерів; контрабандному ввозі та вивозі продуктів харчування; невідповідності імпортованого продовольства стандартам якості і безпеки; впливу зовнішньоекономічної кон'юнктури.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Есинов В.Е., Маховикова Г.А.* [Електронний ресурс]: Внутренние и внешние угрозы продовольственной безопасности России. Режим доступа — // www.rustrana.ru/article.php?nid=13867.
2. *Україна* у цифрах у 2011 році. Статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України. — 2012. — 251с.
3. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. *Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України.* Статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України. — 2012. — 54 с.
5. *Статистичний щорічник України за 2010 рік.* за ред. Осауленка О.Г. — К.: ДП «Інформаційно-Аналітичне агентство». — 2011. — 560 с.
6. *Джадралиев Мурат Абаевич* Интеграционные инициативы в агропромышленном секторе отдельных стран СНГ http://www.eabr.org/media/img/rus/publications/magazine/no7/n7_2010_4.pdf
7. *Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України»* [Електронний ресурс]: // www.legality.kiev.ua/1p/docs/draft_laurs/80_98.htm.
8. *Комплексна програма підтримки розвитку українського села на період 2015 року* [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>

*Т.Л. Мостенская, И.В. Федулова,
Т.Г. Мостенская*

Продовольственная безопасность страны и направления ее обеспечения

Рассмотрены теоретические подходы к определению продовольственной безопасности. Это дало возможность определить и охарактеризовать группы показа-

телей и индикаторов, которые определяют состояние продовольственной безопасности страны. В статье приведены расчеты показателей продовольственной безопасности Украины. Индикаторы продовольственной безопасности представлены за период 2000—2010 годы. Определены основные факторы влияния на продовольственную безопасность и охарактеризовано их действие.

Рассчитаны показатели по трем группам критериев, что дало возможность определить проблемы обеспечения продовольственной безопасности Украины. Определены пути повышения продовольственной безопасности страны.

Ключевые слова: *продовольственная безопасность, показатели продовольственной безопасности, внешние и внутренние угрозы продовольственной безопасности.*

***T.L. Mostenska, I.V. Fedulova,
T.G. Mostenska***

Food security of the country and its trends of support

Theoretical trips to the definition of food security are reviewed. This made it possible to identify and characterize groups and indicators that define the state of the country's food security. The paper presents the calculation of indicators of food security in Ukraine. Food security indicators are presented for the period 2000 – 2010. The main factors of influence on food security are identified and its action are characterized.

The figures for the three groups of criteria were calculated. This made to possible to set of problems in the form of food security in Ukraine. The trends of support of food security are defined.

Key words: *food security, indicators of food security, both external and internal threats to food security.*

e-mail: mosten@nuft.edu.ua

Надійшла до редакції 15.03.2012 р.